

Dr Fuad MUHIĆ

O NEKIM INTERPRETACIJAMA MARKSIZMA KOD NAS

U savremenoj historiji marksizma su sa određenom zakonomjernošću nadolazila razdoblja u kojima je stjecaj ekonomskih, političkih i kulturnih okolnosti imperativno nalagao kritička preispitivanja različitih marksističkih orijentacija i njihovog značenja u datom povijesnom trenutku. Mnoga tumačenja takvih prelomnih momenata išla su u pravcu isticanja *voluntarizma* vladajućih političkih garnitura i njihovog samovlasnog interveniranja u tokove marksističke misli koja bi, prema stanovitim teoretičarskim intencijama, trebalo da ima maksimalnu samostalnost u odnosu na druge socijalne i političke tokove i da se razvija kao njihova kritička svijest.

Nastojalo se pokazati kako je jedino intelektualac pozvan da ocjenjuje vremenski isječak unutar koga je neka sazrela unutarnja mogućnost historije marksizma dospjela do tačke preobrata u novu i kvalitetno vrijedniju interpretaciju od neke prethodne. Ukoliko je taj posao obavljao političar, nisu bile rijetke mnogobrojne sumnje koje su se kretale od tradicionalnog »intelektualskog individualizma« (Lenjin), preko arogantnih uvjerenja različitih »istinskih marksista« da jedino oni poznaju metafizičko-spekulativnu tajnu marksizma, do otvoreno izražavanih mišljenja da je politika po svojoj biti konzervativna, da se nameće kao prirodna brana otvorenosti marksističkog svjetonazora i da se stoga pregnuća »istinske marksističke inteligencije« mogu kretati samo u ekskluzivnoj izolaciji čistog kritičkog uma od bilo kakvog esficiranja praksom političkog otuđenja. No, sumnjičenja nisu bila jednostrana.

U čitavim razdobljima polustolječne historije socijalizma (staljinizam i različite varijante neostaljinizma) takođe je pothranjivana temeljita podozrivost prema autentičnom marksističkom mišljenju ukoliko je htjelo da do obzorja Novog (što je Marks, u kontekstu dijalektike negativiteta, najavio kao »svirepo dosljedno bdijenje revolu-

cije nad svojim vlastitim nedosljednostima») prodre mimo stanovitog sustava dogmi koji se bio etablirao pod vidom »oficijelnog marksizma«. Zbog toga nije prevladan dualizam građanskog svijeta između »svijesti« i »bitka«. »Bitak« kao zbilja razvijao se prema određenim imanentnim zakonitostima, često nezavisno od volje svojih aktera, dok je svijest sa svojim intencionalnim marksističkim usmjerenjima zaostajala u eksplikacijama onog što se događalo i tek se u trenucima otrjeznjavanja od masovnih ekstaza trudila da se kroz neku grčevitu anticipaciju postavi kao »naučna svijest« o realno mogućoj budućnosti.

Ti prelomni trenuci u historiji marksizma zaslužuju posebnu pažnju savremenog analitičara kao onih tačaka povijesno shvaćenog vremena u kojima socijalizam doista postaje »svjesni bitak« (prema izričitoj Marksovoj formuli), budući da se i svijest i stvarnost nalaze u najtješnjem uzajamnom odnosu, te prestaju da budu samo formalne i uzajamno ravnodušne strane društvenog totaliteta. U takvoj situaciji, pisao je Marks, svijest osmišljava zbilju kao što zbilja privlači svijest u regione realnog života. U skladu s ovim Marksovim metodološkim stavom treba posmatrati i odnos marksističke svijesti i socijalno-političke zbilje u poslijeratnom razvitku jugoslovenskog socijalizma. Osnovni problem pri tome je najavljen kao pitanje: kakva je bila relacija između historijskog posredovanja, koje je partija obavljala između klase i historije, i svijesti koja se o totalitetu posredovanja kao o cjelini jedne omeđene prakse vremenom razvijala? U političkoj artikulaciji problem se određuje kao odnos između prakse partijskog života i različitih interpretacija marksizma koje su se razvijale i nestajale kao njena stvarna ili intencionalna svijest. Najzad, u naučnoj projekciji, danas se susrećemo s pitanjem: koje su bile unutarnje granične mogućnosti pojedinih interpretacija i s kakvim su se teškoćama one suočavale ukoliko su htjele da idu preko tih mogućnosti?

Čini se da je iz današnje perspektive pređenog poslijeratnog puta moguće identificirati tri najznačajnija razdoblja unutar kojih su odgovarajuća tumačenja marksizma bila ujedno i indikator tendencija historijskog kretanja jugoslovenskog društva i, u stanovitoj mjeri, pokazatelj njegove epohalne svijesti:

a) *Razdoblje 1945—1948.* Naša marksistička misao u ovom vremenu stoji pod pretežnim utjecajem oficijelne sovjetske teorije koja se u oblasti dijalektičkog i historijskog materijalizma reducira na tri crte dijalektike i četiri crte materijalizma, u oblasti društvene osnove i političke nadgradnje ograničava na glorifikaciju državnog socijali-

zma kao jedino ispravnog i provjerenog modela prelaznog perioda, a u oblasti kulturnog stvaralaštva iscrpljuje u jasno definiranim formulacijama socijalističkog realizma.

Samosvjesni pristup marksizmu i lenjinizmu dolazio je do naročitog izražaja u teoriji jugoslovenske revolucije koja se nije mogla jednoznačno svesti na neku uopštenu šemu o socijalističkim revolucijama XX stoljeća. Međutim, u cjelini posmatrano, tadašnja interpretacija Marksovog učenja takođe nije mogla da se kreće nezavisno od opštih prilika međunarodnog komunističkog pokreta i njegove ideologije gvozdenog monolitizma na svim područjima prakse i mišljenja, te danas treba izbjeći jednostrani manir po kome se ovo kratkotrajno razdoblje jednostrano otpisuje kao jugoslovenska kopija sovjetskog socijalizma; zaboravlja se da takva ignoriranja vlastitog istorijskog iskustva ispuštaju iz vida činjenicu da kasniji prelomi ne bi bili mogući bez političkog i teorijskog proiskušavanja onog fenomena koji će daljim razvitkom jugoslovenske revolucije biti ubrzo prevladan.

b) *Razdoblje od 1948. do šezdesetih godina.* Procesi koje je Partija otvorila u toku obračuna sa staljinizmom našli su snažnog odraza u preispitivanjima dotadašnje interpretacije marksizma. Izložena je kritici pojednostavljena šema »dijamata« i »histamata« o ontologiji, gnoseologiji i aksiologiji društvenog života, i razotkrivena njena prikrivena funkcija opravdanja jedne neprimjerne prakse komunističkog pokreta. Teorija samoupravljanja bila je stvaralačka nadgradnja izvornog smisla Marksovog i Lenjinovog učenja i istovremeno razložna kritika etatizma kao oblika socijalizma koji je pokazivao tendenciju ka vlastitom ovjekovječavanju i hipostaziranju. Postepeno napuštanje centraliziranog rukovođenja iz jednog središta moći ekonomijom, politikom i kulturom imalo je za rezultat oslobađanje pretpostavki za slobodniji pristup socijalnim i političkim istraživanjima, a i za stanovite teorijske kontraverze oko prirode marksizma koje u prethodnom razdoblju uglavnom nisu bile praktizirane.

Međutim, u ovom vremenu do šezdesetih godina bilo je moguće pratiti i neke neminovne protivurječnosti što zakonito slijede svaki dinamički revolucionarni tok. One se generalno mogu rezimirati kao zaostajanje tadašnjih interpretacija marksizma za realnim potrebama samoupravnog društva koje je u svojim početnim realizacijama zahtijevalo mnogo jače teorijsko-naučne angažmane. Bez obzira na odlučna historijska razgraničenja prema staljinizmu jedan je dio naših marksista ostao u okvirima pozitivističkog pristupa marksizmu i lenjinizmu. Pozitivistički protumačeni marksizam i dalje je vodio ra-

čuna samo o objektivnim zakonima istorijskog kretanja unutar kojih se i pojava socijalizma nenaučno posmatrala kao proizvod neke samohodne i od čovjeka nezavisne povijesne nužnosti, a ne kao i rezultat subjektivno-objektivnog tegobnog revolucionarnog angažmana. Dijalektički materijalizam nije u odgovarajućoj mjeri slijedio savremena dostignuća prirodnih i tehničkih nauka, a sociologija se, kao nauka koja je dobila znanstveni i politički legitimitet tek polovinom šezdesetih godina, dosta dugo pojavljivala u prurušenom ruhu istorijskog materijalizma.

Pomenuta protivuriječnost počinjala je tamo gdje neke od postojećih interpretacija marksizma nisu u punom značenju bile adekvatna svijest samostalnog puta u izgradnji socijalizma. Partija je u ovom razdoblju već bila napustila pragmatistički manir po kome se za svaku neposrednu direktivu od nauke imperativno zahtijevalo najviše teorijsko prosvjetljavanje; došlo se do spoznaje da uzdizanje pojedinih taktičkih mjera na nivo opštevažeće strategije nužno vodi u dogmatizam koga se partija svakako htjela osloboditi. U tom procesu, međutim, pojavljivala se realna mogućnost da praksa partijskog života, u trenucima svoga oblikovanja, ostane bez odgovarajuće interpretacije kao vlastite samosvijesti, te da u tom nedobrovoljnom ras-kidu »svijesti« i »bitka« bude protumačena kao voluntarizam i proizvoljnost. Drugim riječima, bila je prisutna mogućnost da u kreiranju određenog istorijskog trenutka izostane koordinacija marksističke nauke i prakse koja je nastajala na osnovu programatskih partijskih odluka te da se ta svijest pojavi samo kao naknadna samosvijest. Dovoljno je, na primjer, istaći da ni danas nemamo (osim dva-tri uzgredna napisa, i nešto opširnije u *Historiji marksizma* Predraga Vranickog) studioznu marksističku raspravu o liberalizmu đilasovskog tipa, te je Kardeljev referat u vezi sa tom temom 1954. godine ostao gotovo jedini marksistički poduhvat te vrste. Takve situacije, u kojima marksistička nauka ne učestvuje u kreiranju niti anticipiranju historijskog aktueliteta, već politika mora da se pojavljuje u oba svojstva (tj. i kao kreator i kao nosilac principa svijesti), pogoduju stvaranju mitologije o tzv. oficijelnom marksizmu i nekritičkih stavova o društvenoj nauci kao »ancilli politicae«.

Zaokružen sistem »oficijelnog marksizma« u našoj poslijeratnoj istoriji mi uglavnom nismo imali (ako se izuzmu nastojanja pojedinih teoretičara — Đilasa, Zogovića i drugih — da odmah poslije revolucije nametnu svoje poglede u takvom svojstvu). Pri tome se ne smije izgubiti iz vida da su pomenuti autoritetni nastupi Partije, uslovljeni potrebom vremena, doživljavali ponekad — u inostranstvu ali i kod nas — određena nedobronamjerna tumačenja prema kojima takvi

nastupi nisu zapravo bili ništa drugo do transformirani ili prikriveni oblik »oficijelnog marksizma«.

Krajem pedesetih godina postalo je stoga jasno da marksizam u Jugoslaviji mora prevladati navedene nedostatnosti i na primjerniji način se razviti kao svijest samoupravnog društva.

c) *Razdoblje od šezdesetih godina do danas.* U ovom razdoblju pojavljuje se nekoliko interpretacija marksizma koje stupaju u uzajamnu kontradikciju ili se u toku dijaloga potpuno isključuju. Jedna od značajnijih interpretacija jeste svakako antropološka. Marksisti ove provenijencije su se već početkom šezdesetih godina poduhvatili zadatka da revaloriziraju humanističku dimenziju marksističkog učenja. U daljem nastojanju oni su bliže razradili mnoštvo kategorija marksizma koje su u ranijoj interpretaciji bile zaboravljene ili naprosto prećutane. Takve su, na primjer, bile kategorije (suštine čovjeka) prakse, otuđenja, ostvarenja, kritike svega postojećeg i sl.

Ova interpretacija nesumnjivo je značila novinu, ali se ubrzo susrela sa svojim graničnim mogućnostima. Ta granica je počinjala tamo gdje su zbog nedovoljne konkretne određenosti pomenutih kategorija one mogle poprimiti dvosmislena značenja. Na primjer, kritika svega postojećeg, ukoliko ne bi bila definirana dosljedno marksistički, mogla bi biti osnova i anarhizma, i liberalizma, i nacionalizma, i svih drugih marksizmu suprotstavljenih pravaca koji takođe smjeraju na kritiku svega postojećeg. Iz tog razloga humanistička interpretacija marksizma je bila suočena ne samo sa filozofskim, sociološkim i ekonomskim, već i sa političkim kritikama.

Međutim, jedan dio marksista ove orijentacije nije pokazao potrebnu toleranciju u dijalogu, te je, na jednoj strani, sve ostale interpretacije nastojao da potisne i diskvalificira kao staljinističke, dogmatske, pozitivističke, i sl., dok je, na drugoj strani, pokušao da sferu politike tretira kao sferu otuđenja, birokratizma, teokratizma i drugih vidova alijenacije. Jedan ogranak antropološke interpretacije marksizma poprimio je tzv. novoljevičarska obilježja u smislu radikaliziranja svijesti o političkim prilikama samoupravnog društva, te se našao u permanentnom sukobu sa SKJ i njegovim programom.

Sa naučne tačke gledišta, teoretičari marksističkog humanizma su se u jednom dijelu kruto razgraničili prema dijalektičkom i historijskom materijalizmu i nastojali da ga odbace kao prevaziđeni dio Marksovog učenja. Na taj način je ovaj dio teoretičara otišao u drugu krajnost u odnosu na dogmatske interpretacije marksizma. Ako su, naime, pozitivisti odbacili problematiku humanizma kao apstraktnu i moralizatorsku i smatrali da Marks može biti posmatran isklju-

čivo kao tvorac naučnog socijalizma (te u tome kontekstu odbacili i tzv. mladog Marksa), onda su ovi teoretičari humanizma poprimili istu metodološku grešku uvažavajući isključivo humanističku dimenziju Marksovog učenja i odbacujući tzv. naučnog Marksa, a skupa sa njim i tzv. starog Marksa. Dijalog između ove dvije interpretacije vremenom je postao toliko isključiv da nije mnogo doprineo razjašnjavanju problema šta je izvorni marksizam. Teoretičari jednog i drugog smjera nisu nastojali da cjelinu Marksovog učenja sagledaju u jedinstvu marksističkog humanizma i dijalektičkog historijskog materijalizma.

U ovom razdoblju treba pomenuti još neke interpretacije Marksovog učenja. Bilo je pokušaja da se marksistički humanizam protumači u duhu nacionalizma, a u tome smislu da se problem nacionalnog suprotstavi problemu klasnog i da se predstavi kao jedino istinsko pitanje emancipacije čovjeka. Ovakva interpretacija je na naučnom planu vodila rastvaranju marksizma u sitnu buržoasku doktrinu, dok je na političkom planu bila osnova platforme tzv. partijskog federalizma.

Najzad bilo je nastojanja da se marksizam protumači u anarhističkom smislu, naročito u njegovom doktrinarnom političkom dijelu. Mada nije otvoreno isticala svoja anarhistička usmjeravanja, ova interpretacija je postala vidljiva i svojim političkim manifestacijama i gotovo permanentnom sukobljavanju sa politikom SKJ.

*

Kratak pogled na interpretaciju marksizma u sva tri navedena razdoblja u sadašnjem aktuelnom istorijskom trenutku pokazuje da nijedan od njih nije mogao da se razvije kao adekvatna svijest samoupravnog socijalizma, bilo da je istrajala na nekim prevaziđenim aspektima Marksovog učenja, bilo da je hipostazirala njegove određene aspekte, bilo da je, najzad, završavala u sprezi sa doktrinama koje gotovo nemaju nikakve veze sa marksizmom.

Ovo iskustvo SKJ treba svakako da ima u vidu u obnovljenom sistemu permanentnog marksističkog obrazovanja, gdje je pitanje: na koji način razviti marksizam kao teorijsku i praktičnu svijest samoupravnog socijalizma — ostalo i danas otvoreno.

Ovo iskustvo, takođe, ukazuje na činjenicu da se problem autentičnog marksizma kod nas ne može riješiti različitim ekskluzivističkim, filozofskim, sociološkim, politekonomskim i drugim platformama koje češće nastoje da diskvalificiraju svoga »marksističkog protivnika« nego da preciznije razrade svoje sadržaje. Stoga je integra-

tivna uloga SKJ i njegovog Programa u ovom slučaju neophodna, ne u smislu eklektičkog spajanja različitih interpretacija i parcijalnih stanovišta, nego njihovog stvaralačkog prevazilaženja.

Integrativna uloga SKJ najavljuje se i kao mogućnost i kao nužnost aktuelnog historijskog trenutka. Postalo je, naime, jasno da se SKJ mora razgraničiti prema dva fundamentalna metodološka pristupa marksizmu koja su došla do izražaja u navedenim interpretacijama. Prvi metodološki pristup iskazuje se kao određena inertnost marksističke misli kod nas. Ta inertnost pojavljuje se u vidu zaostajanja marksističke svijesti za društvenim tokovima koje stvara situaciju kada SKJ mora da »izvlači« marksističku misao iz tog neprestanog zaostajanja i da je inspirira novim nadahnućima. Drugi metodološki pristup nastojao je da bude »avangardan« i »ljeviji« od SKJ, te je vremenom stvorio specifičan put inteligencije kao onog društvenog sloja koji svojim umnim spoznajama otvara dalje perspektive socijalizma nezavisno i od radničke klase i od njene partije. Ovaj pristup formalno priznaje revolucionarnu ulogu SKJ, ali mu i teoretski i praktično suprotstavlja osobenu vrstu intelektualskog »avangardizma« koji takvu ulogu faktički smatra prevaziđenom. Na takvoj osnovi kod nas je i bio moguć stanovit prodor anarhizma, liberalizma i anarholiberalizma pod vidom tzv. radikalnih interpretacija Marksovog učenja.

Događaji u posljednje vrijeme pokazali su da naspram navedenih metodoloških pristupa SKJ mora da zauzme odlučniji stav nego što je to u poslednjoj deceniji bio slučaj. Očigledno je da SKJ ne može podržavati takve forme marksističke svijesti koje zapravo i nisu svijest samoupravnog socijalizma nego i njegova naknadna samosvijest. Ali, isto je tako jasno da SKJ ne može ostati ravnodušan ni prema onim interpretacijama koje u svom »avangardizmu« žele da mu se suprotstave kao njegova negativna svijest, to jest kao novoljevičarstvo koje pod svaku cijenu želi da ide »ispred« društvenog kretanja, mada često na krajnje nedefiniranim ili apstraktno formuliranim pozicijama.

Kad se, dakle, rezimiraju pristupi marksizmu kod nas u sva tri razmatrana perioda, onda će se vidjeti da je autentični marksizam moguće razviti kao epohalnu svijest samoupravnog socijalizma samo

onda kada u izgrađivanju aktuelnog istorijskog trenutka bude ostvarena stvaralačka saradnja politike SKJ i njenih marksističkih interpretacija. Tada će biti prevaziđeno i zaostajanje marksističke teorije za praksom, i njeno »avangardističko« prednjačenje koje se pojavljuje kao negacija samog marksizma ukoliko je zasnovano na nerealnim zahtjevima i nepravilno shvaćenim mogućnostima društva. Naše dosadašnje iskustvo je pokazalo da je takav spoj marksističke teorije i političke prakse metodološki, intelektualno i politički moguć, ali da su mu se do sada pružili otpori sa različitih strana. Tek kada on bude ostvaren, biće realizirana i situacija u kojoj, prema Marks-u, umna zbilja nastaje onda kada ne samo teorija stremlji praksi, već i kada praksa stremlji svojoj epohalnoj teoriji.